

*Žarko Kalezić, Miomir Jovanović*¹

**STANJE I ISKORIŠĆENOST POLJOPRIVREDNIH POTENCIJALA
CRNE GORE**
**POSITION AND UTILISATION OF AGRICULTURE POTENTIALS IN
MONTENEGRO.**

Izvod

U radu su prikazani neki pokazatelji razvoja poljoprivrede i stanovništva u Crnoj Gori.

Ključne riječi: poljoprivredna proizvodnja, stanovništvo, zemljišne površine, struktura, promjene.

Abstract

This paper shows selected indicators of agricultural development and population in Montenegro.

Key words: Agricultural production, population, land areas, structure, changes.

UVOD

Ukupna površina Crne Gore od 13.812 km² u cijelom periodu nakon drugog svjetskog rata ostala je nepromijenjena. Međutim, u tom periodu ostvarile su se značajne promjene u razvoju stanovništva, kao i u pogledu izmjene strukture namjene zemljišnih površina, a samim tim nastale su i promjene u odnosu stanovništva prema zemljišnim površinama.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA²

Osnovne karakteristike razvoja poljoprivrede u Crnoj Gori

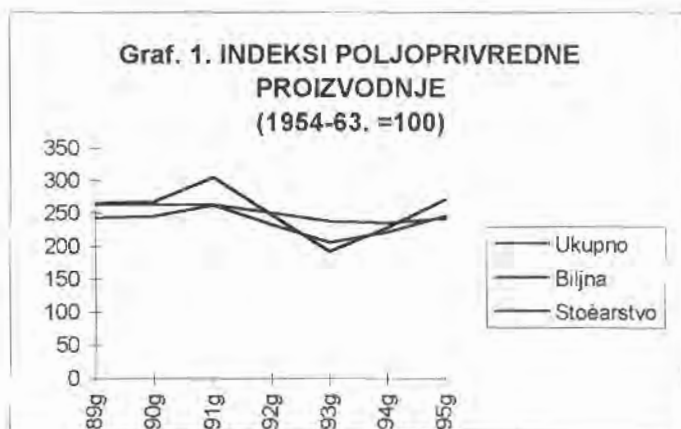
Posmatrano preko osnovnih pokazatelja stanje u oblasti crnogorskog agrara je sljedeće: Ukupan broj stanovnika Crne Gore od

¹ Prof. dr Žarko Kalezić, mr Miomir Jovanović, Biotehnički institut - Podgorica

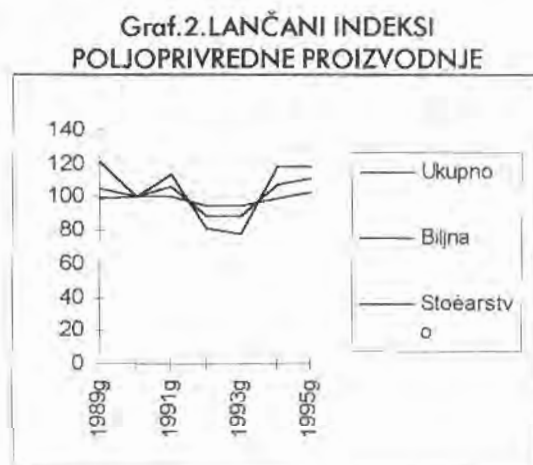
² Svi podaci dati u radu koji se odnose na stanovništvo preuzeti su iz popisa stanovništva, a ostali podaci, ukoliko nije to naglašeno, podaci su objavljeni u statističkim godišnjacima Crne Gore i Jugoslavije

1948. godine, prvog poslijeratnog popisa do 1912. godine povećava se za 237.846 ili 63%, a između popisa 1981. i 1991. godine za 30.725 ili oko 5%. Istovremeno, došlo je do porasta broja domaćinstava i to od 1948 do 1991. za 79.635 ili 95%, a za 20.582 ili 14% od 1981. do 1991. godine. Podaci ukazuju da je ostvarena stopa rasta ukupnog broja stanovništva veća nego stopa rasta broja domaćinstava što je posljedica smanjenja broja lica na jedno domaćinstvo. Porast broja ukupnog broja stanovništva uz zadržavanje iste ukupne zemljišne površine, dovodi do smanjenja raspoloživih površina po stanovniku, što ukazuje na smanjenje raspoloživih površina po stanovniku, što ukazuje na povećanje naseljenosti. Na 1 km² u Crnoj Gori je 1948. godine bilo 27,3 stanovnika, 1981. godine 42,3 (u Jugoslaviji 96,9), a 1991. godine 44,5 (u Jugoslaviji 101,7). Odnos broja stanovnika i poljoprivrednih površina kod kojih se ispoljava dosta naglašena tendencija promjena njihove namjene tj. smanjenja kao jednog od osnovnih uslova za proizvodnju hrane predstavlja društveno-ekonomsko pitanje od prvorazrednog značaja. Ako se želi ostvariti zadovoljavajući bilans na relaciji proizvodnja - potrošnja hrane u uslovima povećanja tražnje prehrambenih proizvoda mora se postići povećanje prinosa po jedinici površine ili povećanja površina namijenjenih poljoprivrednoj proizvodnji. Optimalno je rješenje progres u oba pravca. Ovo pitanje je osobito značajno za Crnu Goru koja sada ostvaruje deficit u proizvodnji hrane za sopstvene potrebe.

Analizu, koja ukazuje na postojeću situaciju u tom pogledu, započecemo posmatranjem ostvarenog indeksa poljoprivredne proizvodnje u periodu od 1989. do 1995. godine (graf. 1). Kao osnovica obračuna indeksa uzet je kl 1954-1963=100. Polazeći od te osnove proizilazi da je Crna Gora 1989. godine povećala poljoprivrednu proizvodnju za 243 indeksna poena ili 2,43 puta. Međutim, od 1989. do 1994. godine, tj. za sedam godina, stopa rasta proizvodnje je svega 2 indeksna poena. Posmatrano po granama poljoprivredne proizvodnje uočava se značajna razlika između ostvarenja biljne i stočarske proizvodnje, jer biljna proizvodnja od 1989. do 1995. godine bilježi relativon zadovoljavajući procenat od 6 indeksnih poena, a stočarstvo je u padu za 19 indeksnih poena.

Druga bitna karakteristika razvoja poljoprivrede u posmatranom periodu jeste naglašene oscilacije po godinama, što se najbolje može vidjeti preko lančanih indeksa poljoprivredne proizvodnje (graf 2). Tako, na primjer, indeks ostvarene proizvodnje 1994. godine, u odnosu na 1993. godinu veći je za 20 indeksnih poena. Daleko veće oscilacije se ispoljavaju u biljnoj proizvodnji 1993. prema 1994. godini razlika u ostvarenoj proizvodnji je 31%, nego u stočarskoj proizvodnji, kod koje je najveće odstupanje između dvije godine 5 indeksnih poena.

Posmatranjem kretanja poljoprivredne proizvodnje razloge treba tražiti u nepovoljnim klimatskim uslovima (sušne godine), nivou

primijenjene agrotehlike i veoma ograničenim investicijama u poljoprivredu. Učešće poljoprivrede - društveni sektor u ukupnim privrednim investicijama, tokom analiziranog perioda bilo je ispod 1%.

Promjene u bazičnoj proizvodnji

Crna Gora raspolaže sa oko 517.000 ha poljoprivrednih površina, što čini oko 37% od ukupnih površina ili oko 0,8 ha po stanovniku. Jugoslavija je imala (1994. godine) 6.243.000 ha poljoprivrednih površina, ali po stanovniku znatno manje, oko 0,6 ha. Međutim, struktura poljoprivrednih površina u Crnoj Gori (graf.3) znatno je nepovoljnija nego u Jugoslaviji. U Crnoj Gori površine najnižeg proizvodnog potencijala - pašnjaci u ukupnim poljoprivrednim površinama učestvuju oko 63% a u Jugoslaviji znatno manje oko 20%. Takva struktura se gotovo ne mijenja. To je značajan činilac koji veoma utiče na intenzitet poljoprivredne proizvodnje i vidno doprinosi emigracionim kretanjima stanovništva.

U Crnoj Gori je 1995. godine bilo 186.083 ha obradivih površina. U tome oranice i bašte su činile 52.346 ha, voćnjaci 10.597, vinogradi 3.749 i livade 119.391 ha ili oko 64%, što je još jedan činilac ekstenzivnosti proizvodnje. Ovakva struktura obradivih površina uglavnom se iz godine u godinu održava. Ovdje je centralno pitanje: livade kao izraz niskog nivoa iskorićenosti obradivih površina.

Ipak, kao najveća nepovoljnost, bar za sada, posmatrano sa stanovišta iskorišćavanja zemljišnih površina predstavljaju ugari i

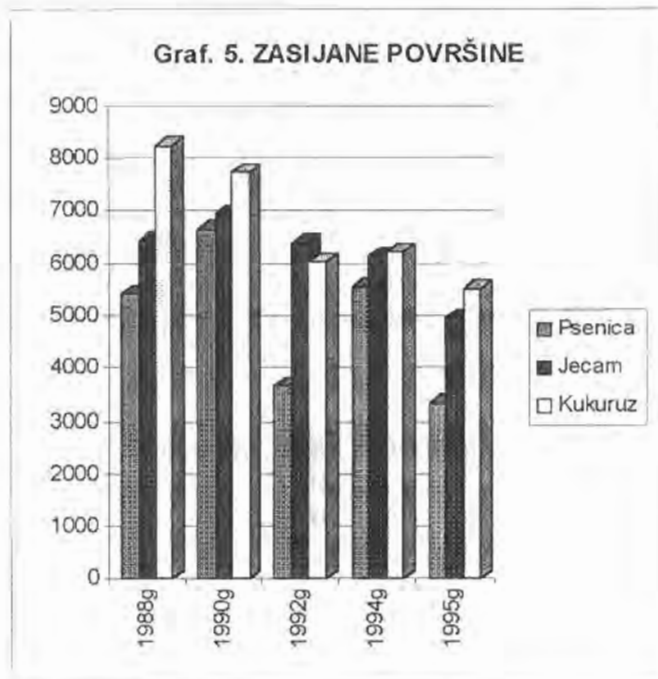
neobrađene oranice koje 1995. godine zauzimaju 12.915 ha i učestvuju u ukupnim oranicama i baštama sa 25%. Takav luksuz ne bi sebi priuštile ni daleko bogatije zemlje ziratnim zemljištem.

Struktura zasijanih površina u kojoj učestvuju: žitarice sa 45%, povrtno bilje 35%, krmno bilje 19% i industrijsko bilje 1% (graf. 4) ne odražava komparativne prednosti crnogorskog poljoprivrednog područja. Ako se tome doda neobrađeno zemljište, onda postojeća struktura sjetvenih površina treba da pretrpi značajne izmjene u smislu orijentacije najintenzivnije kulture koje će obezbijediti veći dohodak po jedinici površine.

U grupaciji žita najviše se gaje pšenica, ječam i kukuruz (graf. 5). U posmatranom periodu najveće oscilacije sjetvenih površina imala je pšenica, raspon od 3.341 - 6.653 ha. Ječam se gaji na površini između 6 i 7.000 ha, a kukuruz ostvaruje tendenciju smanjenja površina, od 8.254 ha (1988) do 5.506 ha (1995).

Ostavareni prinosi žita veoma su niski, pšenica od 2,44 do 2,82 t/ha, ječam od 1,41 do 1,95 t/ha i kukuruza od 1,10 do 2,39 t/ha. U Jugoslaviji se ostvaruju znatno veći prinosi, tj. (1994): pšenice 3,58 t/ha, ječma 2,55 t/ha i kukuruza 3,41 t/ha.

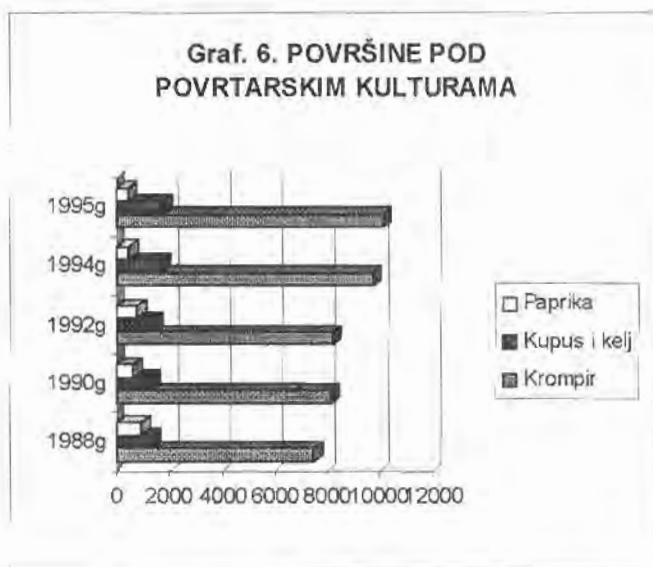

Koliko crnogorska poljoprivreda zaostaje u prinosima žita najbolje ilustruju podaci ostvareni u razvijenim zemljama još daleke 1984.godine³. Prinosi pšenice: Evropa 4,7 t/ha, Belgija 6,9 t/ha, Danska 7,3 t/ha, Francuska 5,1 t/ha, Jugoslavija 1,9 t/ha. Prinosi kuuruza: Evropa 5,3 t/ha, Belgija 6,3 t/ha, Francuska 6,0 t/ha, Njemačka 5,7 t/ha, Jugoslavija 78 t/ha. Ovdje treba reći da se prinos od posmatrane 1984. godine brže povećavao u Crnoj Gori odnosno Jugoslaviji, nego u razvijenim zemljama Evrope i da se oni približavaju, ali dosta sporo, posebno u Crnoj Gori.

U Crnoj Gori se manje-više gaji sve važnije povrtarske kulture, što omogućava raznolikost klimatskog faktora. Ipak, krompir je vodeći, jer zauzima preko 60% površina pod povrtarskom proizvodnjom (graf.6). Proizvodnja paradajza, paprike i bostana kao kultura koje na otvorenom mogu da ostvare najraniju proizvodnju u Jugoslaviji ne samo da stagnira nego i vidno opada. Jedan od najznačajnijih razloga zato jeste ograničenost tržišta. Osim toga ostvaruju se niski prinosi, npr. kod krompira 1994. godine iznose: Crna Gora 4,8 t/ha, Jugoslavija 7,4 t/ha, a Evropa (prosjek

³ Production yearbook, 1984, vol. 38. FAO

1984) 20,3 t/ha, Belgija 36,7 t/ha, Danska 36,1 t/ha, Francuska 30,2 t/ha i Holandija čak 41,7 t/ha⁴. Prosto nevjerovatno.

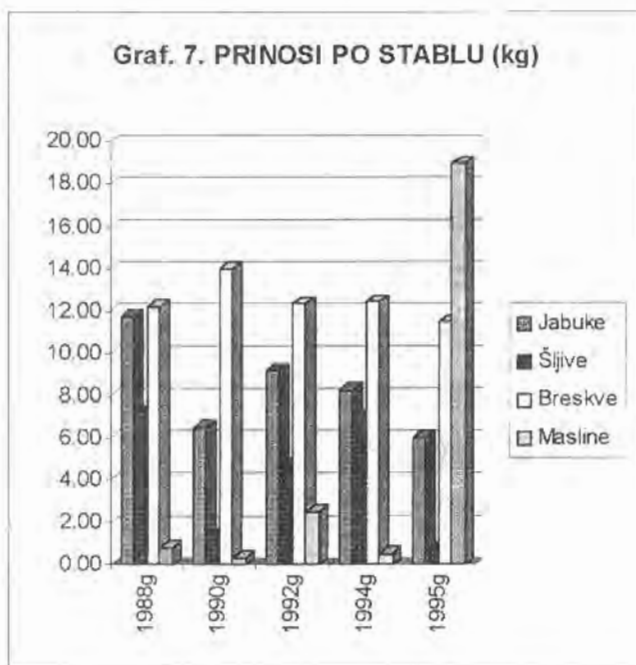

Za dalji razvoj povrtarske proizvodnje u Crnoj Gori neopohodno je ići na razvoj prerađivačke industrije, tj. onih linija proizvodne kojima bi sirovina bila obezbijedjena sa gravitacionog područja.

Najslabija tačka strukture poljoprivredne proizvodnje u Crnoj Gori, kako zbog prostora koji zauzima, tako i zbog visine prinosa koj se ostvaruje jeste stočno krmno bilje, koje se uglavnom proizvodi na velikim površinama, prirodnih livada i pašnjaka, a neznatno na oranicama. Osnovu za unapređenje stočarstva, a samim time i ukupne poljoprivrede u Crnoj Gori, predstavlja unapređenje proizvodnje kabaste stočne hrane na našem području, za što postoje tehnološka ekonomski prihvatljiva rješenja. Ostvareni prinosi livada od 0,79 do 1,8 t/ha ili pašnjaka od 0,08 do 0,36 t/ha su daleko ispod tolerantnog nivoa i mogu se povećati. Nije mnogo povoljnija proizvodnja ni kod gajenih krmnih kultura, posebno kada su u pitanju prinosi a i površine (graf.7). Tako, na primjer, u posmatranom periodu postizani su prinosi: lucerke 2,7 do 3,61 t/ha (uz tendenciju pada

⁴ Isto

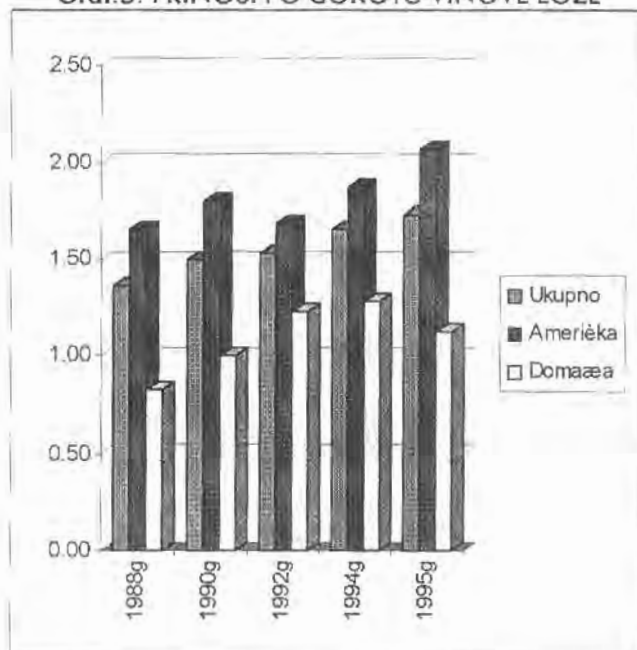
površina), djeteline 2,44 do 3,84 t/ha, kukuruza za krmu 9,37 do 12,40 t/ha.itd.

U crnogorskoj voćarskoj proizvodnji ne ostvaruje se vidljivi progres. Prije bi se moglo reći da ta proizvodnja stagnira, posebno kada su u pitanju prinosi po stablu (graf. 8). Najveće oscilacije u prinosima su kod šljive i masline - dvije vodeće voćne vrste na našem području. Najstabilnije prinose postiže breskva, vjerovatno zbog primjene savremene agrotehnike u gajenju ove dohodovno atraktivne voćne vrste, ali koja zahtijeva znatno angažovanje rada i materijalnih sredstava, za što se proizvođač lako ne opredjeljuje. Kada su u pitanju struktura voćarskih vrsta i sortiment osjeća se, mada blaga, izmjena, tj. poboljšanje i osavremenjavanje sortimenta i strukture. Sa učešćem od oko 40% šljiva je vodeća voćna vrsta u Crnoj Gori, bez obzira što je požegača jako napadnuta šarkom, šljivice se i dalje podižu pri čemu se ide na izmijenjeni sortiment koji je više otporan na šarku. Pozitivna je tendencija, iako skromno naglašena, povećanja stabala jabuke, u kojoj proizvodnji Crna Gora je deficitarna. Takođe je pozitivno povećanje stabala citrusa, prije svega mandarine. Citrusima se najbolje valorizuju komparativne prednosti crnogorskog Mediterana.

Ograničavajući faktor povećanja ove proizvodnje su voda za navodnjavanje i dijelom tržište. Mali broj stabala kruške, trešnje, oraha i smokve je neopravdan, juer sve te voćne vrste imaju izvanredne prirodne uslove za gajenje na našem području. U zadnje vrijeme širi se proizvodnja aktinidije (kivija). To su za sada, pretežnim dijelom, mali zasadi, ali ima i robne proizvodnje. Limitirajući činilac povećanja ove proizvodnje su visoka ulaganja u podizanju voćnjaka. Neprihvatljiv je odnos crnogorske struke i prakse prema gajenju tzv. sitnog, jagodičastog voća: maline, kupine, borovnice i dr. za koje u dolinskom - sjevernom području Crne Gore postoje izvanredni proizvodni uslovi, a može se veoma povoljno plasirati i na svjetskom tržištu.

Graf.5. PRINOSI PO ČOKOTU VINOVE LOZE

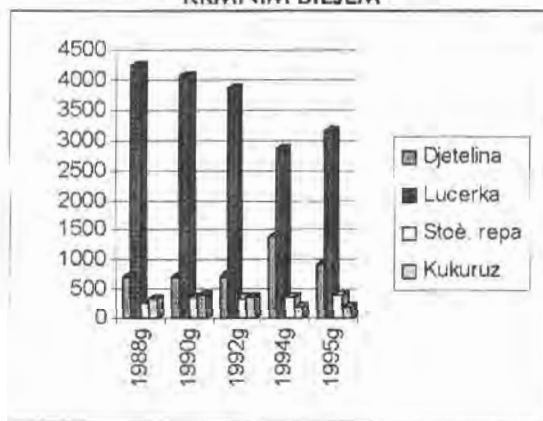
Prerada voća sada u Crnoj Gori se obavlja kod masline, prvenstveno proizvodnja ulja i manjim dijelom konzervisanja masline za jelo i šljive, pretežno proizvodnja kvalitetne rakije šljivovice koja je bez marke, nije tipizirana, i koristi se u lokalnoj potrošnji. Pogon za preradu voća u Bijelom Polju je van funkcije. Treba ga staviti u funkciju ili neke

druge graditi, jer intenzifikaciju voćarske proizvodnje treba da prati i odgovarajuća prerada.

Vinogradarska proizvodnja u Crnoj Gori zauzima male površine, nasuprot povoljnim klimatskim uslovima u njenom južnom području u kojem se proizvodi veoma kvalitetno crno vino vranac i visokokvalitetna crnogrska lozovača. Glavnu prepreku širenju ove proizvodnje na našem području predstavljaju visoka ulaganja u podizanje vinograda i znatni proizvodni troškovi (skupa obrada i sredstva za zaštitu vinove loze od bolesti i štetočina i drugo). U privatnom posjedu preovlađuju sitni vinogradi prvenstveno namijenjeni potrebi domaćinstva. Međutim, izvjesni viškovi vina i rakije se prodaju na lokalnom tržištu iz razloga što nema otkupa grožđa. Prava proizvodnja i prerada grožđa na savremeni - industrijski način obavlja se u Preduzeću "Plantaže" i njihovom podrumu u Podgorici. Orientacija (svjetskog) potrošača na bijela vina djelimično utiče na određene korekcije u postojećem sortimentu, odnosno tipu vina i kod nas (primjer "Plantaže").

U crnogorskom vinogradarstvu još uvijek visok procenat, oko 30%, zauzimaju domaće sorte vinove loze, koje napada i postepeno uništava filoksera. Podizanje novih vinograda vrši se sa lozom na američkoj podlozi. Statistika bilježi da su i prinosi vinove loze na američkoj podlozi veći nego kod domaće loze (graf. 9). Moguće da je razlog tome bolja njega takvih vinograda.

Graf.9. POVRŠINE POD STOČNIM
KRMNIM BILJEM

Stočarstvo je vodeća poljoprivredna grana u Crnoj Gori i učestvuje sa preko 50% društvenog proizvoda u poljoprivrednoj proizvodnji. Struktura stočarske proizvodnje je, uglavnom uslovljena postojećim mogućnostima proizvodnje stočne hrane i brojem stočarskih gazdinstava. Raspoložive livadsko-pašnjačke površine uslovljavaju pretežnu orijentaciju na preživare (goveda i ovce) koji relativno veliko prostranstvo pašnjaka najbolje mogu da iskoriste.

U ovoj analizi korišćićemo zvanične statističke podatke iako analize obavljene u Poljoprivrednom institutu ukazuju na potrebu određenih njihovih korekcija. No, bez obzira na izvore podataka, proizilazi da je u strukturi stočarske proizvodnje vodeće govedarstvo. Karakteristika je svih vrsta stoke niska proizvodnost po glvu. Brojni su razlozi za to. Među njima najznačajniji su: rasni sastav, ishrana, zaštita životinja i uopšte uslovi njihova držanja.

U posmatranom periodu (1988-1996.) kod svih vrsta stoke došlo je do smanjenja njihova broja, što ukazuje da je došlo do pogoršanja uslova za bavljenje ovom poljoprivrednom djelatnošću. Indeks kretanja ukupnog broja goveda u 1996. godini (1988-100) je 94,92%, a kod krava i steonih junica 95,29% (graf. 10).

Proizvodnja mlijeka po muznoj kravi je nešto preko 1300 l. Uz konstataciju da se ukupna proizvedena količina kravljeg mlijeka ne smanjuje, iako se smanjuje broj krava, ukazuje na činjenicu da se povećava

njihova mlječnost. Naša je procjena da se prosječno mlječnost po kravi kreće između 1600-1800 l. Na to upućuje i obim mlijeka koji sada od proizvođača otkupljuju mljekare u Crnoj Gori. Ostvareno povećanje proizvodnje mlijeka po kravi rezultat je, prije svega, izmjena rasnog sastava u govedarstvu. Od ne tako davno vladajućeg autohtonog govečeta buše, niskih proizvodnih sposobnosti, sada buše gotovo da nema, nego su u uzgoju plemenitije rase (crno-bijelo i smeđe goveče) i križanci produktivnih pasmina i buše.

Izmjene u rasnom sastavu praćene su i poboljšanjem ukupnih uslova držanja stoke, iako je to još uvijek daleko od onih uslova koji postoje u zemljama intenzivne proizvodnje. U vezi sa tim mogle bi se konstatovati dvije bitne činjenice: ni genetski potencijal postojećeg rasnog sastava nije iskorišćen, niti su u proizvodnji visokoproizvodne rase. Koliko zaostajemo u toj proizvodnji govori podatak da u poljoprivredno razvijenim zemljama prosječna mlječnost po kravi iznosi šest i više hiljada litara.

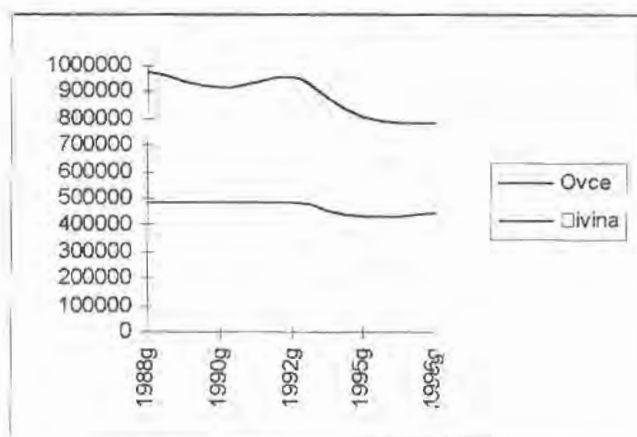
Sadašnja proizvodna orijentacija u govedarstvu je mlijeko i meso. Crna Gora je do skoro bila deficitarna u oba ova proizvoda. Međutim, sada je gotovo riješeno pitanje proizvodnje, odnosno podmirjenja tražnje mlijeka na crnogorskom tržištu. Ostaje problem mesa. U tom smislu treba prići programiranju povećane proizvodnje govedeg mesa tovom (pašnjački i drugi način), bilo tovnih rasa goveda ili njihovih križanaca, kao i otkloniti razloge za klanje teladi, čime se gube, zbog mogućeg prirasta junadi, znatne količine proizvodnje junećeg mesa.

Ovčarstvo u Crnoj Gori trebalo bi da bude razvijena stočarska grana, jer to raspoložive poljoprivredne zemljišne površine omogućavaju. Ono je bilo razvijeno, bar što se tiče broja ovaca, a sada je u dosta naglašenom padu. Tako je od 1988. do 1996. godine ukupan broj ovaca od 488.651 smanjen na 447.909 ili za 40.742, a ovaca za priplod od 407.368 na 364.905 ili za 42.463 (graf. 11). Naše je mišljenje da je današnji broj ovaca u Crnoj Gori manji od prikazanog. Osnovni razlog smanjenja broja ovaca je posljedica migracionih kretanja, tj. odlaska stanovništva iz brdsko-planinskih rejona. Tako je i na ovom području potvrđena zakonitost razvoja da se intenzifikacijom poljoprivrede i razvojem ukupne privrede broj ovaca smanjuje, jer nestaju ovčarska gazdinstva ili gazdinstvo mijenja proizvodnu orijentaciju prelazeći iz ovčarskog u govedarsko gazdinstvo.

U nas se i dalje uzgaja, izuzev nešto malo križanaca između domaće pramenke i virtemerške ovce, autohtona domaća pramenka niskih produkcionih sposobnosti. To je ovca trojnih proizvodnih sposobnosti:

mlijeko-meso-vuna. Ipak glavni prihod je meso, jagnje i mlijeko koje se koristi za proizvodnju veoma cijenjenog skorupa i kvalitetnog bijelog sira. Slab kvalitet vune i niska proizvodnja po grlu ne obezbjeđuje gotovo nikakav prihod. Struka, bar za sada, ne predviđa neke posebne mjere za izmjenu rasnog sastava, više bi trebalo ići na selekciju domaće ovce i poboljšanje uslova uzgoja. Crna Gora je još uvijek suficitarna u proizvodnji ovčjeg - jagnječeg mesa. To bi mogao biti, ukoliko bi se proizvodnja povećala, značajan izvozni artikal. Problem je kako organizovati krupnija ovčarska gazdinstva usmjerena na proizvodnju mesa uz korišćenje planinskih livada i pašnjaka.

Graf.11. KRETANJE UKUPNOG BROJA OVACA I ŽIVINE

Svinjarstvo u Crnoj Gori, zbog nedostatka zrnaste hrane, nije razvijeno, niti je razvijena značajnija robna proizvodnja. Seoska domaćinstva uglavnom za svoje potrebe utove godišnje jednu ili više svinja ili kupuju (na pijaci) svinje proizvedene u drugim područjima. Međutim, Crna Gora treba biti osobito zainteresovana za razvoj svinogojstva posebno iz dva razloga: (1) urađene analize pokazuju da Crna Gora ne može uspješno riješiti postojeći deficit u ukupnom mesu bez značajnije proizvodnje svinjskog mesa i (2) treba obezbijediti sirovinu (svježe meso) za pravljenje njeguške pršute i drugih suhomesnatih proizvoda.

Živinarstvo je u Crnoj Gori u poslijeratnom periodu imalo visoku stopu rasta. Zadnjih godina opada broj živine, od 1988. do 1996. godine broj živine u Crnoj Gori je smanjen za 193.665. (graf. 11). Crna Gora je

deficitarna u živinskom mesu. Nema ni jedne živinarske farme koja proizvodi brojlere. Deficit u jajima sve je manji. Bilo bi opravdano intenzivirati razvoj živinarstva, posebno na jugu Crne Gore, bez obzira što nijesmo značajniji proizvođači zrnaste hrane. Živinsko meso je veoma traženo zbog relativno niže cijene i zdravstvenih povoljnosti u ishrani.

Osnovu promjene socijalno-ekonomske strukture stanovništva pod uticajem prevashodno privrednog razvoja, ostvaruje se i razvoj stanovništva i domaćinstava tj. njegove strukturalne promjene. Ove promjene stanovništva u Crnoj Gori odvijale su se bržim tempom od promjena koje su ostvarivane u privrednom razvoju. Otuda je u ovoj Republici stvorena određena neravnoteža između ova dva razvoja koja se negativno odražava na cjelokupan društveno-ekonomski razvoj područja. Najznačajnije promjene kod stanovništva ostvarene su u izmjeni zanimanja i promjeni mjesta stalnog boravka (gradska i seoska naselja).

Između dva poslednja popisa stanovništva (1981-1991.) broj stanovnika u Crnoj Gori povećan je za 8,8% a u Jugoslaviji za 5,0%. Međutim, veoma su različito ostvarene stope rasta gradskog, daleko više nego seoskog stanovništva. Gradsko stanovništvo u Crnoj Gori poraslo je za 23,0%, a u Jugoslaviji za 14,9%. Ukupan broj seoskog stanovništva smanjen je i u Crnoj Gori za 6,3% i u Jugoslaviji za 3,7%. Poljoprivredno stanovništvo 1991. godine učestvovalo je u Crnoj Gori 7,16%, a u Jugoslaviji 16,72% (tab. 1). Pada u oči veoma nizak procenat poljoprivrednog stanovništva u Crnoj Gori, koji je danas još manji. Procenat poljoprivrednog stanovništva u neposrednoj je zavisnosti od razvoja nepoljoprivrednih djelatnosti, jer pretežan dio stanovništva, posebno omladina, preferira radno angažovanje van poljoprivrede. Otuda je udio poljoprivrednog stanovništva veoma značajan parametar za ocjenu dostignutog nivoa ukupne privredne razvijenosti zemlje. Za Crnu Goru to ne bi važilo i pored činjenice da sa 7,16% poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu ona se približava stopi od 5% i koji se uzima kao kriterijum da se radi o privredno razvijenoj zemlji Crna Gora, očigledno, nije takva. To govori više o stihijnim migracijama stanovništva i neusklađenom društveno-ekonomskom razvoju. Sada je veoma teško vršiti korekcije u tom smislu, ali se mora voditi računa o programiranju uravnoteženijeg budućeg razvoja naše republike, čime bi se migraciona kretanja stanovništva dovela u normalne tokove.

Tab. 1 - Ukupno stanovništvo u zemlji po mjestu stanovanja i aktivnosti
Total population in country according to place of their living and activity

	1981		1991	
	Crna Gora	Jugoslavija	Crna Gora	Jugoslavija
Ukupno	565.467	9.897.986	615.035	10.394.026
Broj st. u gradskim naseljima	291.304	4.632.778	358.175	5.321.364
% st. u gradskim naseljima	51.52	46.80	58.20	51.20
Broj st. u ostalim naseljima	274.163	5.265.208	258.860	5.082.662
% st. u ostalim naseljima	48.48	51.20	41.80	48.80
Broj poljoprivrednog stanovništva	76.222	2.361.275	44.043	1.738.078
% poljoprivrednog stanovništva	13.48	23.86	7.16	16.72

Podaci popisa stanovništva ukazuju ne samo na naglašeno smanjenje poljoprivrednog i seoskog stanovništva nego i na smanjeno učešće aktivnog poljoprivrednog stanovništva u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu, što govori o njegovom starenju. U ukupno aktivnom stanovništvu Crne Gore starosne grupacije stanovništva od 55 do 64 i 65 i više godina učestvuju sa 8,6%, a kod poljoprivrednika to je učešće znatno veće i iznosi čak 42,8%. Suprotno tome, grupacije stanovništva starosti od 25 do 44 godina učestvuju u ukupno aktivnom stanovništvu sa 58,5%, a kod poljoprivrednika više nego duplo manje 27,1%. Postojeća starosna struktura aktivnih poljoprivrednika ukazuje da će se proces senilizacije sela i dalje nastaviti. Situaciju u tom pogledu pogoršava nepovoljna pojedovna struktura gazdinstava, odnosno njihova usitnjenost i isparcelisanost (veliki broj parcela) što otežava primjenu mehanizacije i zahtijeva veće korišćenje ljudskog rada.

Za intenzifikaciju poljoprivredne proizvodnje u Crnoj Gori, pored tekućih, opšte poznatih mjera kao što su primjena savremene agrotehnike, zootehnike sortiment, rasni sastav stoke i dr. neopohodno je sagledati i utvrditi mjere od dugoročnog strateškog značaja u koje ubrajamo:

Skladan razvoj stanovništva, posebno kada su u pitanju njegova migraciona kretanja na relaciji selo-grad, sjever-jug, poljoprivreda - nepoljoprivredne djelatnosti. Zadovoljavajuća usmjerenost tih procesa može se postići uravnoteženim ekonomskim razvojem regiona, adekvatnom privrednom strukturom u kojoj poljoprivreda treba imati mjesto koje joj pripada. Pri tome treba prihvatiti postavku da poljoprivreda predstavlja samo komponentu integralnog društveno-ekonomskog razvoja područja.

Budući da sitan posjed, kakav je u Crnoj Gori, nije pogodan za primjenu mehanizovane obrade, zahtijeva više radne snage, više ekstenzivnosti i dr. što sve skupa utiče na nezadovoljavajući nivo produktivnosti, a time i relativno visoke proizvodne cijene poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Zato je neophodno stvarati uslove za povećanje poljoprivrednog gazdinstva, kupovinom zemljišta (za što su potrebni bančini krediti) i na drugi način. Gazdinstvu treba omogućiti dopunske djelatnosti - izvore prihoda čime bi se ostvario toliki nivo dohotka koji obezbjeđuje domaćinstvu, bilo da je ono poljoprivredno ili mješovito, potrebne egzistencijalne uslove.

Povećanje proizvodnog potencijala zemljišnih površina treba postići: (1) izgradnjom melioracionih sistema u ravničarskim područjima, regulacijom voda Skadarskog jezera (u kom smislu treba nastaviti razgovore sa albanskom stranom, Bojane, Lima i drugih vodotoka) (2) izgradnja odgovarajuće infrastrukture (putevi, voda, struja i sl.). To su poslovi koji zahtijevaju znatna investiciona sredstva, koja bi pretežno bila nepovratna.

Stalne izmjene doprinose poboljšanju strukture poljoprivredne proizvodnje u kojoj bi bili zastupljeni oni pravci proizvodnje koji najbolje valorizuju komparativne prirodne i tržišne prednosti područja. Trebalo bi se što više orijentisati na dva osnovna pravca usmjerenja poljoprivrede u Crnoj Gori (iako se tu ne može i ne treba postaviti čvrsta - nepremostiva granica) : mediteranski i brdsko-planinski.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Posmatrajući raspoložive ukupne poljoprivredne površine, broj poljoprivrednog stanovništva, aktivne poljoprivrednike i njihov međusobni odnos kao osnovne činioce proizvodnje, te druge proizvodne faktore, Crna Gora ima u poredenju sa razvijenim zemljama Evrope relativno povoljne uslove razvoja poljoprivredne proizvodnje. I pored toga, crnogorska poljoprivreda se nalazi na dosta niskom stupnju razvijenosti, što je osnovni razlog njene deficitarnosti u poljoprivredno-prehrambenim proizvodima.

Ukupna površina Crne Gore iznosi 13.812 km² (učešće u površini Jugoslavije 9,3%). Stanovnika na 1 km² u Crnoj Gori je 44.5 a u Jugoslaviji 101.7, tj. više nego duplo. Poljoprivredne površine u ukupnim površinama učestvuju sa oko 37% u Crnoj Gori, a u Jugoslaviji je stanje povoljnije, jer to učešće iznosi oko 62%. Obradive površine u Crnoj Gori učestvuju u poljoprivrednim sa oko 36%, a u Jugoslaviji znatno više, oko 62%.

Procenat poljoprivrednog stanovništva u Crnoj Gori iznosi 7,16%, a u Jugoslaviji 16,2%. Učešće poljoprivrednika u ukupno aktivnom stanovništvu Crne Gore je 9,3%, ili više za preko 2 indeksna poena od učešća poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu. Učešće poljoprivrednih domaćinstava sa poljoprivrednom gazdinstvom iznosi u Crnoj Gori 13,6%, a u Jugoslaviji 25,2% nepoljoprivredna domaćinstva posjeduju u Crnoj Gori 73,8%, a u Jugoslaviji 48,2%, mješovita gazdinstva imaju udio u Crnoj Gori 10,9%, a u Jugoslaviji 25,2%, i ona domaćinstva bez prihoda čine u Crnoj Gori 1,7%, a u Jugoslaviji 1,4%. U Crnoj Gori dominira sitno gazdinstvo. Ona veličine do 3 ha učestvuju sa oko 76% u ukupnom broju gazdinstava.

U Crnoj Gori se ostvaruju prinosi po jedinici proizvodnog kapaciteta (hektaru zemljišta, voćnom stablu, čokotu vinove loze, grlu stoke i dr.) na nivou jedne trećine od polovine prinosa koji se postižu u razvijenim zemljama. Brojni su razlozi za to i oni su dobrim dijelom struci poznati, ali ne i proizvođačima. Ne zna se dovoljno uticaj pojedinih faktora sa stanovništva njihove primjene u zavisnosti od ekonomske opravdanosti, kao i međusobni odnos-optimalizacije osnovnih činilaca proizvodnje. Takva saznanja mogu se dobiti samo interdisciplinarnim istraživanjima, kojih sada nema u dovoljnom mjeri.

LITERATURA

1. **Dr Spasoje Bulatović:** Savremeno voćarstvo, NOLIT, Beograd, 1989.
2. **Prof. dr Dušan P.Burić:** Savremeno vinogradarstvo, NOLIT, Beograd, 1995.
3. **Desanka Božidarević, M., Vlaović (1994):** Marketing povrća u funkciji unapređenja proizvodnje. Savremena poljoprivreda, vol. 42, Novi Sad, FAO Production yearbook, Vol. 38, 1984.
4. **Dr Žarko Kalezić:** Strukturne promjene na crnogorskom selu u XX vijeku NIP "Pobjeda", Tiograd, 1976.
5. **Dr Žarko Kalezić:** Strukturne promjene u selu Crne Gore i perspektive seljačke porodice, Zbornik radova "Budućnost sela i seljaka", SANU, Beograd, 1985.
6. **Dr Žarko Kalezić:** Agrarni koncept Crne Gore i struktura poljoprivredne proizvodnje, Republički savjet za razvoj, Titograd, 1991. godine
7. **Dr Žarko Kalezić:** Agricultural production potentials of Montenegro, Titograd - Ottawa, 1989.

8. **Dr Ratko Lazarević:** Pravci razvoja govedarstva u SR Jugoslaviji, Naučni institut za stočarstvo, Beograd, 1994.
9. **Prof. dr Petar Marković:** Agrarni razvoj Jugoslavije, IRO Ekonomika, Beograd, 1989.
10. **Dr Božidar Mrvaljević:** Stočarstvo u svetu i Jugoslaviji, NOLIT, Beograd, 1995.
11. **Ornela Wanda Marietta, Elena Vigano:** Efficenza e cambiamento tecnologico dell'agricoltura italiana nel periodo 1988-1990: una stima a livello provinciale SOIL the 1957. yearbook of agriculture The united states department of agriculture.
12. **Antonio Maria Domenico Nucifora:** Stato e tendenze dell'uso dei suoli nei paesi dell'Unione Europea. Revisita di economia agraria, Anno, L. N.2. Roma, 1995.

POSITION AND UTILISATION OF AGRICULTURE POTENTIALS IN MONTENEGRO.

by

Žarko Kalezić, Miomir Jovanović, Biotechnical institute - Podgorica

Summary

This paper shows global movement of the agricultural production in Montenegro over the index numbers and realised production per unit of production capacity. Elementary indicators of population development, their agricultural and total number, economic structure and place of their living are presented too. The position of the basic agricultural production is analysed over the agricultural branches - crop farming, kitchen - gardening, fruit growing, viticulture and livestock breeding.